

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องอุเบกขาเชิงอภิปรัชญา

๓.๑ ความนำ

อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ วางจิตเรียบสงบ สม่่าเสมอ เทียงตรงดุจตราขั้ มองเห็นมนุษย์สัตว์ทั้งหลายได้รับผลดีร้ายตามเหตุปัจจัยที่ประกอบ ไม่เอนเอียงไปด้วยชอบหรือช้ง ทำกลางธรรมชาติที่เกื้อกูลบ้าง ไม่เกื้อกูลบ้างนั้น ชีวิตมนุษย์ไม่มีความมั่นคง มนุษย์ต้องดิ้นรน ต่อสู้เพื่อความอยู่รอด แสวงหาเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต หลีกหนีและกำจัดสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ เมื่อไม่รู้ สภาวะที่แท้จริงของธรรมชาติ ก็ยึดมั่นต่อสิ่งที่ตนเฝเพื่อสนองความอยาก ห่มเทคุณค่าให้แก่สิ่ง เหล่านั้น มองเห็นโลกเป็นแดนที่จะทะยานแสวงหาสิ่งเสพเสวย เป็นที่ให้ความสุขและทุกสิ่งทีปรารถนา มองเห็นตนในฐานะเป็นผู้ครอบครองเสพเสวยโลก มองเห็นผู้อื่นเป็นตัวขัดขวางหรือผู้แย่งชิง ทำให้เกิดความหวงแหน ความชิงชัง ความเกลียดกลัว การเหยียดหยามดูถูก การแข่งขันแย่งชิง การเบียดเบียน และการครอบงำกันระหว่างมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นเมื่อการไม่เป็นไปสมปรารถนา หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายหลัง ก็เกิดความทุกข์อย่างรุนแรง

ครันมีกัลยาณมิตรช่วยชักจูง ฝึกให้เห็นคุณค่าของเมตตาธรรม ทำที่ต่อเพื่อนมนุษย์ และต่อธรรมชาติที่ดีขึ้น แต่นั่นก็ยังเป็นเพียงสัมมาทิฐิระดับโลกีย์ ถ้าจะให้ลึกซึ้งและมั่นคงแน่นแฟ้นแท้จริง ก็ต้องฝึกให้เกิดสัมมาทิฐิแนวโลกุตระด้วย โดยให้เข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกและชีวิตว่าล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย โลกธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีแก่นสารที่เป็นของมันเอง และที่จะให้ดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง ไม่อาจจะเข้าไปครอบครองเอาไว้ได้จริง และไม่สามารถให้ความหมายแท้จริงแก่ชีวิต ชีวิตของเราเองก็มีใช้มีตัวตนที่จะเข้าไปครอบครองอะไรเอาไว้ได้จริงจ้ง ชีวิตเราชีวิตเขาก็เป็นไปตามกฎธรรมดาอย่างเดียวกัน มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ต่างก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน และชีวิตทั้งหลายที่เป็นอยู่ได้ ก็ต้องสัมพันธ์พึ่งอาศัยกันด้วย

๓.๒ อภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท

อภิปรัชญา เป็นคำที่ประกอบขึ้นมาจากคำว่า อภิ หมายถึงภาวะสูงสุด เหนือสุด และคำว่า ปรัชญา หมายถึงความรู้อันประเสริฐ อภิ + ปรัชญา = อภิปรัชญา แปลว่า ความรู้อันประเสริฐยิ่ง อภิปรัชญาเป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้เป็นคำแปลของคำว่า Metaphysics ซึ่งเป็นภาษาอังกฤษ เป็นปรัชญาบริสุทธิ์แขนงหนึ่ง มีลักษณะเป็นการสืบค้นหาความจริงที่สิ้นสุด ศึกษาดึงเบื้องหลังหรือเนื้อแท้ของสิ่งต่าง ๆ ในเอกภพ ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ในสมัยโบราณเรียกวิชานี้ว่า ภววิทยา (Ontology) ซึ่งเป็นวิชาที่ว่าด้วยความมีอยู่ ความเป็นอยู่ของความจริงแท้ของโลก ความจริงแท้ของมนุษย์ และของภาวะเหนือธรรมชาติ จัดว่าเป็นเนื้อหาที่แท้จริงของปรัชญา อภิปรัชญาหรือภววิทยานี้ เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความแท้จริงอันไม่มีความจริงอื่นใดยิ่งไปกว่ามุ่งศึกษากฎเกณฑ์ขั้นสูงสุดของสิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นความจริงขั้นสุดท้าย หรือขั้นอันติมสัจจะ (Ultimate Reality) ที่สามารถตรวจสอบได้ และตรวจสอบไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัส จึงต้องอาศัยวิธีการใช้เหตุผลคาดคะเนเท่านั้น^๐

อภิปรัชญามีหน้าที่พยายามตอบปัญหาเกี่ยวกับแก่นแท้ หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่ง รวมทั้งกระบวนการความเป็นไปของมันซึ่งได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับโลกมนุษย์ พระเจ้า ชีวิต สสาร จิต ธรรมชาติ และเอกภพ เมื่ออภิปรัชญามีหน้าที่ในการที่จะพยายามตอบปัญหาดังกล่าว อภิปรัชญาจึงเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง สาเหตุ ต้นกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ เป็นการศึกษาถึงเรื่องที่เป็นนิรันดร์ ซึ่งอยู่ในปรากฏการณ์ที่มนุษย์จะสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้

๑) ทฤษฎีสสารนิยม (Materialism)

สสารนิยมนี้ มีทัศนะว่า สสารหรือพลังงานเป็นเครื่องกำหนดลักษณะพื้นฐานของสิ่ง และเหตุการณ์ทั้งหลาย สสารเท่านั้นเป็นภาวะที่มีอยู่จริง นอกนั้นเป็นภาวะแห่งผลผลิตของสสาร ลักษณะของสสารนิยมมีอยู่ ๓ ประการ^๐

^๐ สุเมธ เมธาวิทยกุล, ผศ., **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๑), หน้า ๓๔

^๐ สติติ วงศ์สวรรค์, รศ., **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕), หน้า ๖๙

^๐ วิธาน สุชีวกุปต์, ผศ., **อภิปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙

๑. สิ่งและเหตุการณ์ทั้งมวล รวมทั้งชีวิต และจิต เป็นผลระดับต่าง ๆ ของวัตถุ กายภาพ หรือพลังงานเท่านั้น
๒. สิ่งที่เกิดขึ้นใด ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ล้วนเป็นการปฏิบัติการรวมแห่งกฎทางวัตถุ
๓. ไม่มีพระเจ้า หรือภาวะเหนือธรรมชาติใด ๆ จะนำมาอธิบายถึงความเป็นอยู่ของโลกและสภาพของโลก

ทัศนะฝ่ายสสารนิยมแสดงการคัดค้านฝ่ายจิตนิยมมาตลอด โดยบอกว่า ไม่มีจิต หากแต่เป็นมันสมองที่พร้อมไปด้วยระบบประสาท การเคลื่อนไหวของร่างกายทุกส่วนเป็นการสั่งงานของมันสมองซึ่งเรื่องนี้สามารถพิสูจน์ได้ เช่น การนำลิงเป็น ๆ มาเปิดกะโหลก ส่วนที่มีสมองออกแล้วนำไฟฟ้ามาจี้สมองตามส่วนต่าง ๆ จะทำให้ทราบว่าสมองส่วนใดควบคุมอวัยวะส่วนใดให้เกิดความเคลื่อนไหว หรือเวลาฉีดยาที่แขนทำให้ประสาทหมดความรู้สึก ความรู้สึกสัมผัสของเราก็จะไม่มี นั่นแสดงว่าระบบประสาททำการติดต่อกับสมอง เราจึงมีความรู้สึกสัมผัสได้ เคลื่อนไหวได้

สสารนิยมเชื่อว่า จักรวาลและโลก ตลอดจนมนุษย์มีร่างกายอันประกอบด้วยกลไกต่าง ๆ สลับซับซ้อนสามารถทำงานได้ดุจเครื่องจักรกล ความรู้สึกเข้าใจอะไรได้เป็นผลมาจากการรวมตัวของวัตถุ

สสารนิยมตามทัศนะอภิปรายตะวันออก

ในสมัยโบราณระบบปรัชญาอินเดียใช้ว่าจะมีแต่ระบบปรัชญาจิตนิยมเท่านั้น แต่แนวความคิดแบบสสารนิยมซึ่งเป็นที่รู้กันว่าลัทธิจารวาก พอที่จะกล่าวโดยย่อได้ดังต่อไปนี้

๑. ธาตุทั้งหลายมีเพียงสี่คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ
๒. ร่างกาย ประสาทสัมผัส และสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุสี่
๓. สัมผัสปัญญะ เกิดขึ้นมาจากการรวมตัวอย่างถูกส่วนของวัตถุ เช่นเดียวกับคุณสมบัติที่ทำให้เกิดความมันเมาของสุราเมรัยซึ่งเกิดขึ้นจากการหมักดองของวัตถุที่ใช้ผลิต
๔. สิ่งที่เราเรียกว่าวิญญาณหรืออาตมันนั้น มิใช่อะไรอื่น หากแต่เป็นร่างกายที่มีสัมผัสปัญญะหรือความรู้สึกนั่นเอง
๕. ความบันเทิงเริงรมย์เป็นจุดมุ่งหมายเพียงอย่างเดียวของชีวิต
๖. ความตายคือโมกษะหรือความหลุดพ้น

๒) ทฤษฎีจิตนิยม (Idealism)

คำว่า “จิตนิยม” เป็นศัพท์บัญญัติขึ้นมาใช้แทน Idealism ที่ใช้ในทางอภิปรัชญา แต่ถ้าใช้ Idealism ในทางจริยศาสตร์ จะบัญญัติคำภาษาไทยว่า “อุดมคตินิยม” ในทางอภิปรัชญา Idealist หมายถึงบุคคลผู้ศึกษาค้นคว้าว่า อะไรคือความจริง ที่เป็นสภาพมูลฐานของสิ่งทั้งหลายที่เข้ากันได้กับความรู้สึกนึกคิด และจิตใจของมนุษย์

ส่วนในทางจริยศาสตร์ Idealist หมายถึงบุคคลผู้เห็นเป้าหมายอันสูงส่งของชีวิต และพยายามจะเข้าถึงเป้าหมายนั้นให้ได้ เราจึงเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า “นักอุดมคติ” บุคคลพวกหนึ่งมีความเชื่อว่า นอกเหนือจากจิตแล้วไม่มี หรือไม้อาจมีความจริงใด ๆ อื่นนอกจากจิต ยิ่งเป็นเรื่องจิตมากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นความจริงมากเท่านั้น ในภาษาไทยจึงเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า นักจิตนิยม (Idealists)

จิตนิยมเชื่อว่า มนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต จิตเป็นอสสาร ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่าง รับรู้ได้ จิตเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด เข้าใจอะไร ๆ ได้ และบงการให้กายทำอย่างใดก็ได้ตามเจตจำนงของจิต จิตมีสภาพที่เป็นจริง และเป็นอิสระจากกาย จิตจึงมีความสำคัญกว่าวัตถุ จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว ความรู้สึกเป็นสิ่งที่แยกต่างหากจากวัตถุ

เพราะฉะนั้น จิตนิยม จึงเป็นลัทธิที่ถือว่าความจริงแท้หรือความจริงสูงสุดเป็นจิตหรืออสสารซึ่งมีอยู่อย่างนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลง ลักษณะทั่วไปของจิตนิยมที่เกี่ยวกับความจริงแท้หรือเนื้อแท้ของโลกและจักรวาล มีดังนี้

๑. เนื้อแท้ของโลกเป็นอสสาร จิตนิยมเชื่อว่านอกจากสสารแล้วยังมีอสสารซึ่งมีสภาพความเป็นจริงมากกว่าสสารและ อสสารมีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับสสาร คือ มีลักษณะไม่กินที่ไม่อยู่ในระบบของอวกาศและเวลา และไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แต่มันมีอยู่จริง ไม่ใช่มีอยู่ในความคิด แต่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริงในตัวของมันเอง อสสารนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิต

๒. อสสารหรือจิตมีลักษณะนิรันดร์ ลักษณะทั่วไปของอสสารหรือจิตมีลักษณะนิรันดร์ (Eternal) และไม่เปลี่ยนแปลง ในขณะที่โลกแห่งสสารเปลี่ยนแปลงและไม่มีอะไรคงที่ อสสารหรือจิตนั้นนอกจากตัวมันเองจะเป็นนิรันดร์และไม่เปลี่ยนแปลงแล้ว มันยังเป็นตัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงในโลกแห่งสสารด้วย เพราะมันมีลักษณะสมบูรณ์ (Absolute)

๓. อสสารหรือจิตมีโลกแห่งความเป็นอิสระของตัวเอง จิตนิยมเชื่อว่า โลกแห่งสสารหรือวัตถุไม่เป็นอิสระในตัวของมันเอง แต่อสสารหรือจิตมีโลกแห่งความเป็นอิสระของตัวเอง

ไม่ขึ้นต่อโลกแห่งสสาร แต่โลกแห่งสสารเท่านั้นที่ขึ้นต่อออสสาร เพราะสสารไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง ออสสารหรือจิตจึงเป็นหลักสำคัญที่ทำให้โลกแห่งสสารหรือวัตถุมิถุนิภพ

๔. คุณค่าต่างๆ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ขณะที่สสารนิยมเชื่อว่า คุณค่าต่างๆ เป็นสิ่งสมมุติ ไม่มีอยู่จริง ส่วนจิตนิยมกลับเชื่อว่าคุณค่าต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกแห่งวัตถุนั้นมีอยู่จริง และมีต้นตออยู่ในโลกของออสสารหรือจิต ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่แต่เดิม มนุษย์เป็นเพียงผู้ไปพบเห็น^๐

๓) ทฤษฎีธรรมชาตินิยม (Naturalism)

คำว่า ธรรมชาตินิยม ได้แก่ความเชื่อที่ว่า สิ่งและเหตุการณ์ทั้งหลายมีมูลเหตุมาจากธรรมชาติมากกว่ามูลเหตุเหนือธรรมชาติ จักรวาลมีมูลกำเนิดมาจากธรรมชาติ มากกว่าภาวะเหนือธรรมชาติ^๐

ธรรมชาตินิยมอธิบายสสารด้วยความรู้ทางฟิสิกส์ เคมี และอธิบายชีวิตด้วยหลักทางชีววิทยา ลัทธินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ลัทธินิยม (Realism) ซึ่งเป็นของกลุ่มนักปรัชญาชาวอเมริกัน ที่ถือว่าความจริงคือสสารและพลังงานของสสาร ชีวิตคือพลังงานระดับสูงของสสาร จิตคือพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น

ปรัชญาธรรมชาตินิยม อธิบายพัฒนาการและปรากฏการณ์ในสังคม โดยอาศัยกฎธรรมชาติ (Law of nature) เช่น ภาวะดินฟ้าอากาศ สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ความแตกต่างทางชีววิทยา และเชื้อชาติ ถือว่าธรรมชาติเป็นศูนย์กลางของสิ่งทั้งหลาย โลกและชีวิตเกิดจากการรวมตัวของปรมาณูและจัดระเบียบโดยธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง

ธรรมชาตินิยมนี้อยู่ระหว่างกลางของสสารนิยมและจิตนิยม โดยมองว่าสสารนิยมและจิตนิยมต่างก็มองโลกอย่างสุดโต่งเพียงแง่เดียว ธรรมชาตินิยมจึงประนีประนอมทั้งสองทัศนะเข้าด้วยกัน ด้วยถือว่ามนุษย์มีทั้งร่างกายและจิตวิญญาณ ทั้งสองอย่างมีความสำคัญเท่าๆ กัน จิตวิญญาณสืบทอดมาจากเผ่าพันธุ์ของตน เมื่อมนุษย์ตายทั้งร่างกายและจิตวิญญาณก็ดับไปด้วยกัน จิตวิญญาณจึงไม่เป็นอิสระและไม่เป็นอมตะดังความเชื่อของพวกจิตนิยม * สิ่งธรรมชาติทุกสิ่งดำรงอยู่ในระบบ อวกาศ-เวลา และในระบบทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามสาเหตุ

^๐ สุจิตรา (อ่อนค้อม) รณริน, รศ., ดร., **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘-๒๙

^๐ วิธาน สุชีวกุปต์, ผศ., **อภิปรัชญา**, หน้า ๒๑

* สติธิต วงศ์สุวรรณ, รศ., **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๘๑

มีความจริงที่แตกต่างกันอันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ระหว่างสังคมกับธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ควรจะเข้าใจโดยฝึกอบรมให้เรียนรู้ตั้งแต่ยังเด็ก กล่าวคือ ธรรมชาติเป็นไปตามธรรมนิยาม แต่สังคมมนุษย์เป็นไปตามกรรมนิยามด้วย ธรรมชาติเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ชีวิตของมนุษย์นั้นตามสภาวะของธรรมดาก็มีทุกข์ซึ่งถูกธรรมชาติที่ไม่มีเจตนาคอยบีบคั้นมากอยู่แล้ว มนุษย์เราซึ่งมีเจตนาหันเหการกระทำของตนได้ จึงไม่ควรมาเบียดเบียนเพิ่มทุกข์แก่กันและกันอีก เราควรใช้เจตนาในทางที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผ่อนเบาบรรเทาทุกข์กัน มีเมตตากรุณา กระทำต่อกันด้วยความรักความปรารถนาดี มีความตั้งใจดีต่อกัน

๓.๓ ทศนะเรื่องอุเบกขาในทศนะความจริงเชิงอภิปรัชญาแบบจิตนิยม

ก. อุเบกขาในฐานะเป็นองค์ฌาน

อภิปรัชญามีหน้าที่พยายามตอบปัญหาเกี่ยวกับแก่นแท้ หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่ง รวมทั้งกระบวนการความเป็นไปของมันซึ่งได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับโลกมนุษย์ พระเจ้า ชีวิต สสาร จิต ธรรมชาติ และเอกภพ เมื่ออภิปรัชญามีหน้าที่ในการที่จะพยายามตอบปัญหาดังกล่าว อภิปรัชญาจึงเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง สาเหตุ ต้นกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ เป็นการศึกษาถึงเรื่องที่เป็นนิรันดร์ ซึ่งอยู่ในปรากฏการณ์ที่มนุษย์จะสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้

จิตนิยม มีความหมายหลายนัย แต่ในที่นี้ จะหมายถึงทศนะที่ถือว่าความเป็นจริง ที่ไม่มีตัวตนจับต้องไม่ได้ มีลักษณะเป็นภาวะเหนือธรรมชาติหรือสสาร อันเป็นเนื้อแท้ส่วนสำคัญที่มีบทบาทในโลกแห่งสสารวัตถุหรือจักรวาลเพราะทำให้โลกของวัตถุมีระเบียบกฎเกณฑ์ ถ้าปราศจากส่วนที่เป็นอสารนี้แล้ว ความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่งก็จะสับสนอลหม่าน ความรู้และความเข้าใจที่มีต่อโลกนี้จะมีไม่ได้ ลักษณะแนวคิดเรื่องเป็นจริงของโลกและสรรพสิ่งแบบจิตนิยม ทำให้มองเห็นว่า นอกจากสภาวะอันเป็นจริงที่มนุษย์รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสแล้วยังมีความเป็นจริงอีกในสภาวะหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังสภาพที่ ปรากฏของสิ่งนั้น โลกแห่งความเป็นจริงของสรรพสิ่งในทศนะของจิตนิยมจึงหมายถึงแนวคิดที่อยู่นอกประสบการณ์

อุเบกขาเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจหรือจริยธรรมในชั้นความคิด กับคุณธรรมที่แสดงออกภายนอกหรือจริยธรรมในชั้นปฏิบัติการ ไม่ให้สับสนปะปนกัน โดยเฉพาะหลักพรหมวิหาร ๔ นั้น มักถูกเข้าใจสับสนบ่อย ๆ คือ ถูกนำไปใช้พูดหรืออธิบายเหมือนเป็นคุณธรรมชั้นปฏิบัติการ แต่ความจริง พรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น เป็นคุณธรรมประจำใจเป็นคุณภาพจิตหรืออยู่ในระดับความคิด เนื่องในสัมมาสังกัปปะการฝึกอบรมพรหมวิหารก็รวมอยู่ในหมวดสมาธิ หรือ

อธิจิตตสิกขา ด้วยเหตุนี้พรหมวิหาร ๔ จึงจัดเป็น กรรมฐาน หมวดหนึ่งในจำนวนกรรมฐาน ๔๐ คือ เป็นเรื่องของ ภavana ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้^๑

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’

๔. เพราะละสุขและทุกข^๒ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกขไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่^๓

พรหมณ์ เราปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน สติก็มั่นคงไม่ผันเพี้ยน กายสงบระงับไม่กระสับกระส่าย จิตเป็นสมาธิมีอารมณ์แน่วแน่ เรานั้นสงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข^๒ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกขไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่^๓

อธิบายว่า อากาโรที่จิตพอแค่มิอารมณ์หนึ่งเดียวลงได้ โดยภาวะที่เป็นตัวของตัวเองอยู่ภายในตามความในข้อที่ ๑) ที่ว่าจิตตั้งมั่น ดำรงแน่วเป็นอย่างดีในภายใน บาปอกุศลธรรมไม่อาจครอบงำได้ ภาวะจิตขั้นนี้แหละเป็นมูลสมาธิ ความต่อไปในข้อที่ ๒) เป็นขั้นเจริญคือพัฒนามูล

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๗๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๖/๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑.

สมาธินั้นให้มันคงอยู่ตัวยิ่งขึ้น ด้วยวิธีเจริญเมตตา ท่านเปรียบมูลสมาธิเหมือนกับไฟที่เกิดขึ้นจากการสื้ไม่สื้ไฟหรือตีเหล็กไฟ ส่วนการพัฒนามูลสมาธินั้นด้วยการเจริญเมตตาเป็นต้น ก็เหมือนกับเอาเชื้อไฟมาต่อให้ไฟนั้นลุกไหม้ต่อไปได้อีก ส่วนข้อที่ ๓) เป็นขั้นทำให้มูลสมาธิหรือขณิกสมาธินั้นเจริญขึ้นไปจนกลายเป็นอัปปนาสมาธิ (ผ่านอุปจารสมาธิ) ในขั้นฌาน ด้วยวิธีกำหนดอารมณ์อื่น ๆ เช่น กสิณ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความนี้ น่าจะถือเป็นการแสดงความหมายแบบเต็มกระบวนการ ดังจะเห็นว่า บางแห่งท่านกล่าวถึงจิตตัสเสกัคคตานั้นเองว่าเป็นสมาธินทรีย์ ดังพุทธพจน์ว่า “สมาธินทรีย์ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์”^๖ และว่า “อริยสาวกผู้มีศรัทธา ปราศจากความเพียร มีสติมั่นคง พึงหวังได้ว่า จักยัตินิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต ก็สมาธิของอริยสาวกนั้นพึงจัดเป็นสมาธินทรีย์”^{๖๗}

เมื่อใดแล สมาธินี้เป็นธรรมอันเธอเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงเจริญสมาธิที่มีวิตกมีวิจารณ์บ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์บ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์บ้าง เจริญสมาธิที่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่มีความยินดีบ้าง เจริญสมาธิที่มีอุเบกขาบ้าง ฯลฯ^{๖๘}

บรรดาฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยฌาน

^๖ ส.ม.(ไทย) ๑๙/๔๔๑/๒๙๒. อรรถกถาว่า ภาวะปล่อยวางเป็นอารมณ์ หมายถึงเอานิพพานเป็นอารมณ์ (ส.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๓๗)

^{๖๗} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๓.

^{๖๘} อช.อภ.ป. (ไทย) ๒๓/๖๓/๓๖๒.

ตติยฌาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะปิติจางคลายไป ฯลฯ บรรลุตติยฌานที่มีปฐมวิกาสินเป็นอารมณ์ อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ตติยฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่า สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐมวิกาสินเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ในสมย์ใด ในสมย์นั้น ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่า สัมปยุตด้วยฌาน^{๐๐}

ขออย่าให้พึงระวังความสับสนระหว่างอุเบกขาที่เป็นองค์ฌาน ซึ่งได้แก่ตัมมขันธ์ตตาคือภาวะเป็นกลาง อันเป็นกุศลธรรมอยู่ในหมวดสังขารขันธ์ กับอุเบกขาที่เป็นเวทนา คือความรู้สึกเฉยๆ ซึ่งเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า อทุกขมสุขเวทนา แปลว่าความรู้สึกไม่สุข ไม่ทุกข์ และเป็นของไม่ดีไม่ชั่ว ในฌานที่ ๔ อุเบกขาที่เป็นองค์ฌาน มีอุเบกขาเวทนาประกอบร่วมด้วย คือมาทั้งสองอย่าง

ข. อุเบกขาในฐานะเป็นญาณ

ในสังขารุเปกขาญาณนิตเทศ ได้กล่าวไว้ว่า

จิตที่ปรารภจะพ้นไปจากความคิดขึ้น ... ความเป็นไป ... นิमित ... กรรมเป็นเครื่องประมวลมา... ปฏิสนธิ... คติ... ความบังเกิด... ความอุปบัติ... ความเกิด... แก่... เจ็บ... ตาย... เสรีโสภ... ราพัน... คับแค้นใจ... พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ว่า... สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ เป็นภัย เป็นอาภิส เป็นสังขาร และเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ^{๐๐}

ในอรรถกถา ให้ความหมายไว้ว่า จิตที่ปรารภจะพ้นไป พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ^{๐๐}

ในอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ให้ความหมายไว้ว่า ปัญญาอันเกิดจากจิตที่พิจารณารูปนามแล้ว เห็นรูปนามโดยอาการวางเฉยในสังขารนิมิตอารมณ์ ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ให้ความหมายไว้ว่า

^{๐๐} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๔/๔๑๓-๔๑๔ ; ๖๒๕/๔๑๔-๔๑๕.

^{๐๐} ุควายละเอียดใน ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๕/๘๖-๘๘.

^{๐๐} ุควายละเอียดใน ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖.

เอวเมวราย สัพพสงฺขารเหหิ มุญฺหจิตฺตกาโม หุตฺวา ปฏิสงฺขานุปฺปสฺสนาย สงฺขารเ ปริคฺคณฺหณฺโต
“อหํ, มมา”ติ คเหตตพฺพํ อทิสฺสุวา ภยญฺจ นนฺทิจฺจ วิปฺปฬาย สัพพสงฺขารेषฺสุ อุทาสีโน
มชฺฌตฺโต.

ตสฺส เอวฺ ชานโต เอวฺ ปสฺสโต ตีสุ ภเวสุ จตฺตสุ โยนีสุ ปญฺจสฺสคตีสฺส สตฺตสฺส วิญญูติ สฺสนฺต
สตฺตาวาสเสสุ จิตฺตํ ปตฺติสยติ ปตฺติภฺภูติ ปตฺติวตฺตติ น สมฺปสฺสารยติ, อุเปกฺขา วา ปาฏิภฺยุตา
สณฺหิตฺติ.. อิจฺจสฺส สงฺขารูปกฺขาณฺณํ นาม อุปฺปนฺนํ โหติ.^{๐๐}

เมื่อผู้ปรารถนาหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง กำหนดอยู่กับสังขารทั้งหลายด้วยปฏิสังขา
ญาณ ไม่เห็นสิ่งที่พึงยึดมั่นว่าตัวเราหรือของเรา ละความกลัวที่เกิดขึ้นด้วยภยญาณ และ
ความยินดี เป็นผู้วางเฉยในสังขารทั้งปวง รู้เห็นอย่างนี้แล้ว จิตย่อมหลุดไม่ซ่านไปในภ
๓^{๐๕} กำเนิด ๔^{๐๖} คติ ๕^{๐๗}

วิญญูณฐิติ ๗^{๐๘} และสัตตาวาส ๙^{๐๙} เมื่อนั้นความวางเฉย หรือความปฏิญฺญยอมตั้งอยู่
ในจิตของโยคาวจรผู้นั้น... ญาณที่ชื่อว่าสังขารูปกฺขาณฺณํ ย่อมเกิดขึ้นแก่โยคาวจรผู้นั้น
ด้วยประการฉะนี้^{๐๐}

^{๐๐}วิสุทธิ.(บาลี) ๒/๓๓๓.

^{๐๕}ภพ ๓ ภวະชีวิตของสัตว์มี ๓ คือ ๑) กามภพ ภพของผู้ยังแสวงกามคุณ ๒) รูปภพ ภพของผู้
เข้าถึงรูปฌาน ๓) อรูปภพ ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน.

^{๐๖}กำเนิด ๔ กำเนิดของสัตว์ มี ๔ จำพวก คือ ๑) ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ เช่น คน แมว ๒) อัณฑชะ
เกิดในไข่ เช่น นก ไก่ ๓) สังเสทชะ เกิดในโคล คือที่ขึ้นและสกปรก เช่น หนอนบางอย่าง ๔) โอบปาติกะ เกิดผุด
ขึ้น เช่น เทวดา สัตว์นรก.

^{๐๗}คติ ๕ คติคือที่ไป ๕ ได้แก่ ๑) นิรยะ นรก ๒) ตีรจฺฉานโยนิ กำเนิดตีรจฺฉาน ๓) เปตติวิสัย แดน
เปรต ๔) มนุสฺย สัตว์มีใจสูงรู้คิดเหตุผล ๕) เทพ ชาวสวรรค์ ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ถึงอกนิษฐพรหม.

^{๐๘}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒-๗๓; วิญญูณฐิติ ๗ ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญูณมี ๗ คือ ๑) สัตว์มีกาย
ต่างกัณมีสัณญูณต่างกัณ เช่น พวกมนุษย์ พวกเทพบางหมู่ พวกวินิปาติกะ บางหมู่ ๒) สัตว์มีกายต่างกัณ มีสัณญูณ
อย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพผู้อยู่ในจำพวกพรหมผู้เกิดในภูมิปรุสมฌาน ๓) สัตว์มีกายอย่างเดียวกัน มีสัณญูณ
ต่างกัณ เช่น พวกเทพอาภัสสระ ๔) สัตว์มีกายอย่างเดียวกัน มีสัณญูณอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภิกิณหะ
๕) สัตว์ผู้เข้าถึงชั้น อากาสาณญายตนะ ๖) สัตว์ผู้เข้าถึงชั้นวิญญูณญายตนะ ๗) สัตว์ผู้เข้าถึงชั้น
อาภิกญฺญายตนะ.

^{๐๙}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๑/๓๕๔-๓๕๕ ; สัตตาวาส ๙ ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์มี ๙ เหมือนกับ
วิญญูณฐิติ ๗ ต่างแต่เพิ่มข้อ ๕ เข้ามาเป็น ๕) สัตว์ไม่มีสัณญูณ ไม่มีการแสวงเวทนา เช่นพวกเทพผู้เป็นอัสถุญญี
สัตว์, เลื่อนข้อ ๕-๖-๗ ออกไปเป็นข้อ ๖-๗-๘ แล้วเติมข้อ ๙) สัตว์ผู้เข้าถึงเนวสัณญูณาสัณญูณายตนะ.

๑) องค์ธรรมของสังขารูปกษณญาณ

องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ในมหาภูตสณญาณสัมปยุตตจิต ไม่ใช่อุเบกขาเวทนาเจตสิก สังขารูปกษณญาณนี้อาจเกิดพร้อมกับเวทนาที่เป็นโสมนัสก็ได้ หรือเกิดพร้อมกับเวทนาที่เป็นอุเบกขาก็ได้^{๐๐}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า สังขารูปกษณญาณ หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการที่จิตกำหนดรู้รูปนามเห็นรูปนามเป็นทุกข์ เป็นโทษ เป็นของน่ากลัว เป็นเหยื่อของมาร เกิดความเบื่อหน่าย อยากออก อยากหนี อยากหลุดพ้น หาอุบายในการหลุดพ้นแต่ยังไม่ถึงความหลุดพ้นจึงวางเฉยในรูปนามอยู่ในขณะเจริญวิปัสสนากาวนา

ญาณนี้วางเฉยต่อสังขารูปนามนั้นมีคำอธิบายเป็น ๒ นัย นัยหนึ่งนั้นว่า เพราะมีความปรารถนาที่จะหนีให้พ้นจากรูปนาม ไตรตรองมองหาอุบายที่จะให้พ้นจากรูปนาม ก็เกิดปัญญารู้เห็นขึ้นมาว่า รูปนามนี้เป็นวิบากที่เกิดมาจากเหตุจากปัจจัย ต่อเมื่อทำให้เหตุปัจจัยหมดสิ้นไปเสียก่อน รูปนามอันเป็นวิบากจึงจะไม่เกิดขึ้น แต่ว่าบัดนี้มีรูปนามอยู่แล้ว จะเบื่อหน่ายอยากหนีสักเพียงไรก็ยังหนีไม่พ้น จำต้องวางเฉย อย่างที่เรียกว่า หวานอมขมกลืน ไม่ยินดียินร้าย คือ ไม่มีอภิขมาและโทมนัสในสังขารูปนาม แต่ก็ไม่ละเลยในการพยายามต่อการเพ่ง ความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งมาถึงตอนนี้ ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏชัดมาก อีกนัยหนึ่งก็มีเนื้อความทำนองเดียวกัน ต่างกันที่สำนวนเท่านั้น คือกล่าวว่า ปัญญาที่ได้พิจารณาเห็นความจริงมาแล้วแต่ในญาณต้น ๆ นั้นมีกำลังแก่กล้าขึ้น เห็นความไม่เป็นสาระ ไม่เป็นแก่นสาร วางเปล่าจากตัวตนโดยอาการดังต่อไปนี้^{๐๐}

เมื่อปฏิสังขณญาณแก่กล้าเต็มที่แล้ว การกำหนดของโยคีจะรู้สึกว่าจะไม่จำเป็นต้องจดจำจ้องในรูปนามที่กำหนดเลย ก็รู้เห็นการเกิดดับของอารมณ์นั้นโดยธรรมชาติ การกำหนดตั้งอยู่ได้นาน และไตรลักษณ์ปรากฏชัดเจนทุกครั้งของการกำหนด จิตที่กำหนดก็มีความละเอียดและสงบตั้งอยู่ได้นาน และมีวิธีการกำหนดแบบต่าง ๆ ดังนี้

^{๐๐}พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), **วิปัสสนาธุระ**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยวิสูตร, ๒๕๔๘, หน้า ๓๒๘.

^{๐๐}ดูรายละเอียดใน ขุนสรวรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร) , **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปริเฉทที่ ๙ กัมมภูมิมูลฐานสังคหวิภาคหลักสูตรปริญาณธรรมชั้นเอก สถาบันการศึกษาพระอภิธรรมมุลนิธิปริญาณธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๙.

^{๐๐}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

ก) วิธีการกำหนดแบบทวิโกฏิกะ

พระบาลีมีขณิกาย อุปริปณณาสก์ อาเนญชสัปปายสูตรปรากฏข้อความว่า “ปุณ จ ปรี ภิกขเว อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ, “สุณฺหิ^{๐๐} อตุเตน วา อตุตนิเณน วา” ตี^{๐๐} แปลได้ว่า ภิกษุทั้งหลายก็วิธีการกำหนดอีกแบบยังมีอยู่ คือ พระสาวกผู้เป็นอริยะ หรือพระสาวกของพระตถาคต ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า “นามรูปนี้ว่างเปล่าจากตัวตนและสิ่งที่พึงยึดว่าเป็นของตน”^{๐๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีวิธีการกำหนดความว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๒ คือ...

๑) กำหนดความว่างเปล่าจากตน

๒) กำหนดความว่างเปล่าจากตนและสิ่งของ ๆ ตน คือ ไม่เห็นมีอะไร เป็นของตนเลยทั้งรูปขันธ์ภายนอก และนามขันธ์ภายใน เห็นมีแต่ความว่างเปล่าดุจจอมปลวกร้าง และดุจบ้านร้าง ฉะนั้น^{๐x}

วิธีการกำหนดแบบนี้ ถ้าหากยังมีความรู้สึกว่ามีอัตตาตัวตนอยู่ สิ่งของของเราก็จะยังมีอยู่ ดังนั้นแม้จะแบ่งเป็นสองส่วน แต่ถ้าความรู้สึกไม่มีอัตตา ไม่มีตัวตนแล้ว ก็พลอยสำเร็จทั้งสองส่วนในเวลาเดียวกัน และถ้ายังไม่ได้ข้อที่หนึ่ง ข้อที่สองก็ไม่สามารถ จะเกิดขึ้นได้เช่นกัน

ข) วิธีการกำหนดแบบจตุโกฏิกะ

พระบาลีมีขณิกาย อุปริปณณาสก์ อาเนญชสัปปายสูตรปรากฏข้อความว่า “ปุณ จ ปรี ภิกขเว อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ, “นาหํ กฺวจน กสฺสจฺจ, กิณฺณจฺนตฺสุมิ, น จ มม กฺวจฺนิ, กิสมิณฺจ กิณฺณจฺนตฺตฺถิ” ตี^{๐๐} แปลได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็วิธีการกำหนดอีกแบบยังมีอีกอยู่ คือ พระอริยสาวก หรือ พระโยคาวจรผู้เป็นสาวกของพระตถาคต ย่อมกำหนดเห็นอย่างนี้ว่า “ตัวข้าไม่มีอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ไม่มีอยู่ในกาลไหน ๆ ไม่มีอยู่ในธรรมใด ๆ ตัวข้าไม่ตั้งอยู่ในความเป็นสิ่งที่ทำความกังวลแก่ใคร ๆ”^{๐๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีวิธีการกำหนดความว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๔ คือ...

^{๐๐}ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๘๓/๗๕.

^{๐๐}พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), **วิปัสสนาธุณี**, หน้า ๓๒๙.

^{๐x}พระพุทโธสมเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงษ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๖๕.

^{๐๐}ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๘๗/๗๗.

^{๐๐}พระมหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ), **วิปัสสนาธุณี**, หน้า ๓๓๐-๓๓๑.

- ๑) นาฬิกาวจนิ กำหนดว่าเราไม่เห็นตนของตนในที่ไหน
- ๒) กสฺสจฺจิ กิณฺจนตสฺมึ กำหนดว่าไม่เห็นตนว่าจะเกี่ยวข้องกับใคร ๆ
- ๓) น จ มม กวจนิ กำหนดว่าไม่เห็นตนของผู้อื่นในที่ไหน
- ๔) กิสมฺปิยจฺจิ กิณฺจนตตฺถิ กำหนดว่าไม่เห็นผู้อื่นว่าจะเกี่ยวข้องกับตน

๐๐

ค) การกำหนดแบบอาการ ๖

พระบาลีมหานิทเทส มีวิธีการกำหนดพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้ “จักขุนี้ปราศจากตัวตน ไม่ใช่ของของเรา ไม่เพียง ไม่จีรังยั่งยืน ไม่คงทนถาวร เป็นวิปริณามธรรม(ธรรมที่จะต้องเปลี่ยนแปลง)” และทวารอื่น ๆ ก็พิจารณาเช่นกัน^{๐๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีวิธีการกำหนดความว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๖ โดยแบ่งออกเป็น ๔ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะทั้ง ๖ นี้เป็นของสัญญาจากตนสัญญาจากของ ๆ ตน สัญญาจากความเที่ยง สัญญาจากความยั่งยืน สัญญาจากความมั่นคง สัญญาจากความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา

หมวดที่ ๒ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อายตนะทั้ง ๖ นี้ก็สัญญาจากตน สัญญาจากของ ๆ ตน สัญญาจากความเที่ยง สัญญาจากความยั่งยืน สัญญาจากความมั่นคง สัญญาจากความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา

หมวดที่ ๓ วิญญูญาณ ๖ คือ จักขุวิญญูญาณ โสตวิญญูญาณ ฆานวิญญูญาณ ชิวหาวิญญูญาณ กายวิญญูญาณ มโนวิญญูญาณ วิญญูญาณทั้ง ๖ นี้ก็สัญญาจากตน สัญญาจากของ ๆ ตน สัญญาจากความเที่ยง สัญญาจากความยั่งยืน สัญญาจากความมั่นคง สัญญาจากความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา

หมวดที่ ๔ สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส สัมผัสทั้ง ๖ นี้ก็สัญญาจากตน สัญญาจากของ ๆ ตน สัญญาจากความเที่ยง สัญญาจากความยั่งยืน สัญญาจากความมั่นคง สัญญาจากความไม่เปลี่ยนแปลง เป็นธรรมดา^{๐๐}

^{๐๐} พระพุทธโฆสเถระ , คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๕.

^{๐๓} พระมหาศีลยาตอ (โสภณมหาเถระ), วิปัสสนาธุลี, หน้า ๓๓๓.

^{๐๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๖-๑๐๖๗.

ง) การกำหนดแบบอาการ ๘

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กำหนดความว่างเปล่าแห่งนามรูป โดยอาการ ๘ คือ กำหนดว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ชรา มรณะ เหล่านี้ไม่มีสาระหาสาระมิได้ปราศจากสาระโดยความสูญมีเงื่อนไข ๘ คือ

๑) อสาริ นิสสาริ สาราปคตํ โดยสาระมีนิจจสาระ

๒) ฐวสสารสาเรน วา (สูญ ☐ โดยสาระคือฐวสสาระ

๓) สุขสสารสาเรน วา (สูญ ☐ โดยสุขสสาระ

๔) อตตสสารสาเรน วา (สูญ ☐ โดยตตสสาระ

๕) นิจุเจน วา (สูญ ☐ โดยความเป็นของเที่ยง

๖) ฐเวน วา (สูญ ☐ โดยความเป็นของยั่งยืน

๗) สสฺสเตน วา (สูญ ☐ โดยความเป็นของมั่นคง

๘) อวิปริณามธมฺเมน วา (สูญ ☐ โดยความเป็นของไม่มีความแปรปรวน เป็นธรรมดาราวกับไม้ข้อ ราวกับต้นละหุ่ง ราวกับต้นมะเดื่อ ราวกับต้นลำลีขาว ราวกับต้นแคฝอย ราวกับฟองน้ำ ราวกับต๋อมน้ำ ราวกับพยับแดด ราวกับกล้วยฉานนั้น^{๐๐}

จ) วิธีกำหนดแบบอาการ ๑๐

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กำหนดความว่างเปล่าของนามรูป มีเงื่อนไข ๑๐ คือ

๑) รูปปริตฺตโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของนิดหน้อย

๒) ตฺจุจฺจโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของว่างเปล่า

๓) สูญ ☐ ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของสูญเพราะไม่มีตน ไม่มีแก่นสาร

๔) อนตฺตโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอนัตตา

๕) อนิสฺสริยโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความไม่มีอิสระเพราะไม่มีความเป็นอิสระ และใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะทำให้เป็นอิสระได้เลย

๖) อกามาการิยโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่ให้ทำได้ตามความปรารถนา ไม่ให้ทำได้ตามความพอใจคือใคร ๆ จะปรารถนาทำรูปนามนั้นให้เที่ยงให้สุข ให้สวยงามอยู่ตามชอบใจไม่ได้ อุปมาเหมือนกับบุคคลเอาฟองน้ำมาปั้นเป็นภาชนะไม่ได้ ฉะนั้น

๗) อลพุกนียโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของอันใด ๆ ไม่พึงได้ตามความปรารถนา เช่นปรารถนาว่า ขอให้สุขสบายอย่าให้ เจ็บให้ป่วยเลย รูปก็ไม่เป็นไปตามคำขอไม่เป็นไปตามคำ อ้อนวอน ไม่เป็นไปตามปรารถนาของใคร ๆ ทั้งสิ้น

๘) อวสวตตกโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ ทั้งสิ้น

๙) ปรโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอื่น คือ ดำรงอยู่ไม่ได้

๑๐) วิวิตโต ปสฺสติ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของสังัดจากสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา มีแต่ความว่างเปล่า ดูกบ้านร้างทั้งว่างทั้งเงียบ ทั้งสงัด ฉะนั้น

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เป็นการพิจารณารูปชั้นโดยความเป็นว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๑๐ ส่วนการพิจารณา เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น โดยความเป็นของว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๑๐ ก็ให้พิจารณาโดยทำนองเดียวกัน^{๐๐}

ฉ) วิธีกำหนดแบบอาการ ๑๒

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กำหนดความว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๑๒ วิธี คือ

- ๑) รูป น สโต พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่สัตว์
- ๒) น ชีโว พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ชีวะ
- ๓) น นโร พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่คน
- ๔) น มาณโว พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่มาณพ
- ๕) น อิตฺถิ พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่หญิง
- ๖) น บุริโส พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ชาย
- ๗) น อตุตา พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ตน
- ๘) น อตุตฺตนิย พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่สิ่งที่นับว่าตน
- ๙) น นหิ พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่เรา
- ๑๐) น มม พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ของ ๆ เรา
- ๑๑) น อบุญสุส พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ของคนอื่น
- ๑๒) น กสุลฺลิจิ พิจารณาเห็นรูปว่า ไม่ใช่ของใคร ๆ

^{๐๐} เรืองเดียวกัน, หน้า ๑๐๖๘.

การพิจารณารูปชั้นโดยความเป็นของว่างเปล่ามีเงื่อนไข ๑๒ เป็นอย่างนี้ แม้การพิจารณา เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น โดยความเป็นของว่างเปล่ามีเงื่อนไข ๑๒ เช่นเดียวกันนี้^{๐๐}

ข) วิธีการกำหนดโดยอาการ ๑๒ จบ (๔๒ ด้วยตัตถปริณญา)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีวิธีการกำหนดความว่างเปล่า มีเงื่อนไข ๔๒ ด้วยอำนาจแห่งตัตถปริณญา ดังนี้

- ๑) รูป นิจุจโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นทุกข์
- ๓) โรคโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นโรค
- ๔) คณฺหโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นหัวฝี
- ๕) สลฺลโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นลูกศร
- ๖) อสมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของคับแคบ
- ๗) อาพาธโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอาพาธ
- ๘) พรโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอื่น
- ๙) ปโลกโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของแตกสลาย
- ๑๐) อิตฺโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของจัญไร
- ๑๑) อุปฺทวโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอุปฺทวันตราย
- ๑๒) ภัยโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นภัย
- ๑๓) อุปฺสคฺคโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอุปฺสรรค
- ๑๔) จลโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของหวั่นไหว
- ๑๕) ปภฺงคฺคโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของผุพังย่อยยับ
- ๑๖) อทฺถวโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่ยั่งยืน
- ๑๗) อตฺถาณโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่มีเครื่องต้านทาน
- ๑๘) อเลณโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่มีที่เ็น
- ๑๙) อสฺรณโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่มีที่พึ่ง
- ๒๐) อสฺรณํภฺตโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่มีที่พำนัก
- ๒๑) วิตฺโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของนิดหน้อย

^{๐๐} เช่นเดียวกัน, หน้า ๑๐๖๘.

- ๒๒) ตุจฺจนโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของว่าง
- ๒๓) สุญฺญโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของว่างเปล่า
- ๒๔) อนตฺตโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอนัตตา
- ๒๕) อนสฺสารถโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่น่าชื่นใจ
- ๒๖) อาทินฺนโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นโทษ
- ๒๗) วิปริณามโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของแปรปรวน
- ๒๘) อสารถโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่มีแก่นสาร
- ๒๙) อสมฺมุโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นรากเหง้าแห่งความคับแค้น
- ๓๐) วรฺกโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นนายเพชรฆาตคือ ผู้ฆ่า
- ๓๑) ปวิภวโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของเสื่อม
- ๓๒) สาสวโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอารมณ์ของอาสวะ
- ๓๓) สงฺขโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของถูกปรุงแต่ง
- ๓๔) มารามิสฺสโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นเหยื่อแห่งมาร
- ๓๕) ชาติริมฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา
- ๓๖) ชราวณฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา
- ๓๗) พยาธิริมฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของมีความเจ็บเป็นธรรมดา
- ๓๘) มรณณฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา
- ๓๙) โสกปริเทวทุคฺขโทมนสฺสุปายาสมฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นที่ตั้งของเศร้าโศก มีการร้องไห้ มีความทุกข์ มีความเสียใจ มีความคับแค้นใจเพราะประสบกับความเสื่อม ๕ ประการ มีความเสื่อมญาติ เสื่อมทรัพย์ เป็นต้นเป็นธรรมดา
- ๔๐) สมฺมุทยโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นสมุทัยคือเหตุให้ทุกข์เกิด
- ๔๑) อตฺถกฺมโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของเสื่อมเพราะตั้งอยู่ไม่ได้
- ๔๒) นิสุสฺสรณโต พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของปราศจากที่พึ่ง
- การพิจารณา เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ว่าเป็นของว่างเปล่า โดยอาการ ๔๒ ก็เช่นเดียวกับรูปขันธ์^{๐๐}

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเห็นรูปนามเป็นของว่างเปล่า เป็นของสูญ โดยอาการ ๔๒ อย่างดังนี้ ชื่อว่าพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นสูญ สมดังที่ตรัสสอนพระโมฆราช ว่า

^{๐๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖๔-๑๐๗๐.

สุญ โตโลกิ อเวกขสุสุ โมฆราช สทา สโต

อตตานุทิฏฐิ โศหจจ เอว มจจุตฺตโร สียา

เอว โลกิ อเวกขนฺตํ มจจุราชชา น ปสุสฺสตีฯ

๐x

ดูก่อนโมฆราช เธอจะมีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ
จงถอนอรรถานุทิฏฐิ คือความตามเห็นว่า เป็นตัวตนเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้
จึงข้ามพ้นความตายได้ พระยามัจจุราชย่อมไม่แลเห็นบุคคลผู้พิจารณา
เห็นโลกโดยอาการอย่างนี้^{๐๐}

เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นรูปนาม เป็นของว่างเปล่า เป็นของสูญ โดยอาการต่าง ๆ ดังที่
บรรยายมานี้ ใจก็วางเฉยในรูปนามเหล่านั้นได้จัดเป็น สังขารุเปกขาญาณ

๒) สภาวะลักษณะของสังขารุเปกขาญาณ

สังขารุเปกขาญาณ คือ ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณากำหนดรู้รูปนามเป็นของไม่เที่ยง
ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ ว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แล้ววางเฉยมีสติ
กำหนดได้ดี มีสภาวะลักษณะ ดังนี้^{๐๐}

๑) เห็นความเกิดขึ้นของรูปนาม ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยาก
หลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒) เห็นความเป็นไปของรูปนามที่เกิดขึ้นมาแล้ว ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อ
หน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๓) เห็นนิमित คือเครื่องหมายของรูปนามที่บอกให้รู้ว่า ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับ
บัญชาไม่ได้ ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์
ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๔) เห็นการสังสมกรรมเพื่อให้เกิดอีก ว่าเป็นทุกข์แล้วเกิดความเบื่อหน่ายอยาก
หลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๕) เห็นคติทั้ง ๕ ว่าเป็นทุกข์แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้
พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

^{๐x} ฐ.จุ.(บาลี) ๓๐/๕๐๔/๒๔๕.

^{๐๐} ฐ.จุ.(ไทย) ๓๐/๕๐๔/๑๙๒.

^{๐๐} พระสังฆมณฑลวิเทศ ธรรมจริยะ, **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญาณการพิมพ์,
๒๕๒๔), หน้า ๑๖๕-๒๑๑.

๖) เห็นปฏิสนธิ ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๗) เห็นความบังเกิดขึ้นของขันธ ๕ ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๘) เห็นการเกิดเป็นไปของผลกรรม ว่าเป็นทุกข์แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๙) เห็นโสกะ, ปริเทวะ, อุปายาสะ ว่าเป็นทุกข์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๐) เห็นความเกิดขึ้นของรูปนาม ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๑) เห็นความเป็นไปของรูปนามที่เกิดขึ้นมาแล้ว ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๒) เห็นนิमित คือเครื่องหมายของรูปนามที่บอกให้รู้ว่า ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๓) เห็นการสังสมกรรมเพื่อให้เกิดอีกว่าเป็นภัยแล้ว เกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๔) เห็นคติทั้ง ๕ ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๕) เห็นปฏิสนธิ ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๖) เห็นความบังเกิดขึ้นของขันธ ๕ ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๗) เห็นการเกิดเป็นไปของผลกรรม ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๘) เห็นโสกะ, ปริเทวะ, อุปายาสะ ว่าเป็นภัย แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๑๙) เห็นความเกิดขึ้นของรูปนาม ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๐) เห็นความเป็นไปของรูปนามที่เกิดขึ้นมาแล้ว ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๑) เห็นนิमित คือเครื่องหมายของรูปนามที่บอกให้รู้ว่า ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๒) เห็นการสังสมกรรมเพื่อให้เกิดอีก ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๓) เห็นคติทั้ง ๕ ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๔) เห็นปฏิสนธิ ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๕) เห็นความบังเกิดขึ้นของขันธ ๕ ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๖) เห็นการเกิดเป็นไปของผลกรรม ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๗) เห็นโสกะ, ปรีทเว, อุปายาสะ ว่าสังขารคือผู้ปรุงแต่ง แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๘) เห็นความเกิดขึ้นของรูปนามตั้งแต่ชาติจนถึงอุปายาสะ เพราะถูกความเสื่อม ๕ ประการ คือ ความเสื่อมญาติ เสื่อมทรัพย์ เป็นต้น ถูกครอบงำเป็นไปด้วยเหี้ยมโหดให้หลงติดอยู่ในวัฏฏะแล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้น จึงกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก แล้ววางเฉย

๒๙) เห็นความเกิดขึ้นของรูปนามตั้งแต่ชาติจนถึงอุปายาสะ ว่าเป็นสังขารผู้ปรุงแต่งให้ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อนนานาประการ แล้ววางเฉย

๓๐) เห็นว่าสังขารและอุปเพกขาทั้ง ๒ ก็เป็นสังขารแล้ววางเฉย

๓๑) จิตของบุคคล เมื่อถึงสังขารุปเพกขาญาณแล้วจะมีอาการ ดังนี้^{๐๐}

ตารางแสดงจิตของบุคคลเมื่อถึงสังขารุปเพกขาญาณแล้ว

จิตของปุถุชน	จิตของพระเสขบุคคล	จิตของพระอเสขบุคคล
--------------	-------------------	--------------------

^{๐๐} ดูรายละเอียดใน พ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๕/๘๘-๘๙.

๑) ย่อมยินดีผลิตเพลินใน สังขารูปกษณญาณ	๑) ย่อมยินดีผลิตเพลินใน สังขารูปกษณญาณ	๑) ย่อมเห็นแจ้ง สังขารูปกษณญาณ
๒) ย่อมเห็นแจ้ง สังขารูปกษณญาณ	๒) ย่อมเห็นแจ้ง สังขารูปกษณญาณ	๒) ย่อมพิจารณา สังขารูปกษณญาณ แล้วเข้าผลสมาบัติ
	๓) ย่อมพิจารณา สังขารูปกษณญาณ แล้วเข้าผลสมาบัติ	๓) เมื่อวางเฉยต่อสังขารแล้ว ย่อมอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่อง อยู่คืออนิมิตตวิโมกข์ ^{ON} หรือ อปฺปณฺหิตวิโมกข์ ^{OO} หรือสุญญตวิโมกข์ ^{OO}

๓๒) จิตของปุถุชนและของพระเสขบุคคล เมื่อถึงสังขารูปกษณญาณแล้ว จะมี
ลักษณะเหมือนกัน ๔ ประการ คือ

ตารางแสดงถึงจิตของปุถุชนและของพระเสขบุคคล เมื่อถึงสังขารูปกษณญาณแล้ว

จิตปุถุชน	จิตพระเสขบุคคล
๑) เศร้าหมองเพราะยินดีต่อสังขารูปกษณญาณ	๑) เศร้าหมองเพราะยินดีต่อสังขารูปกษณญาณ
๒) เป็นอันตรายต่อภาวนา	๒) เป็นอันตรายต่อภาวนา
๓) เป็นอันตรายต่อปฏิเวธ คือ เป็นสิ่งที่มาตัด รอนต่อการรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔	๓) เป็นอันตรายต่อปฏิเวธ คือ เป็นสิ่งที่มาตัด รอนต่อการรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔
๔) เป็นปัจจัยต่อการปฏิสนธิในภพชาติต่อไปอีก	๔) เป็นปัจจัยต่อการปฏิสนธิในภพชาติต่อไปอีก

^{ON}อนิมิตตวิโมกข์ แยกเป็น อนิมิตต + วิโมกข์, อนิมิตต คือ ไม่มีเครื่องหมาย วิโมกข์ คือ พ้นวิเศษ
จากกิเลสทั้งหลาย, อนิมิตตวิโมกข์ องค์ธรรมได้แก่ อริยมรรค ซึ่งทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วเป็นไปโดย
อาการไม่มีนิมิตคือ ไม่มีนิจนิมิต ไม่มีฐวนิมิต และไม่มีอัตตนิมิต.

^{OO}อปฺปณฺหิตวิโมกข์ แยกเป็น อปฺปณฺหิต + วิโมกข์, อปฺปณฺหิต คือ ไม่มีที่ตั้ง วิโมกข์ คือ พ้นวิเศษ
จากกิเลสทั้งหลาย, อปฺปณฺหิตวิโมกข์ องค์ธรรมได้แก่ อริยมรรค ซึ่งทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยอาการ
ไม่มีที่ตั้งแห่งกิเลสตัณหา ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น.

^{OO}สุญญตวิโมกข์ แยกเป็น สุญญต + วิโมกข์, สุญญต คือ ว่างเปล่า วิโมกข์ คือ พ้นวิเศษจาก
กิเลสทั้งหลาย, สุญญตวิโมกข์ องค์ธรรมได้แก่ อริยมรรค ซึ่งทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยอาการว่าง
เปล่าคือ ว่างเปล่าจาก ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น.

๓๓) จิตของปุถุชน พระเสขบุคคล ^{๐๐} พระอเสขบุคคล ^{๐๐} เมื่อถึงสังขารุเปกขาญาณแล้ว มีสภาวะเหมือนกัน คือ เห็นพระไตรลักษณ์ ก็เห็นแจ้งสังขารุเปกขาว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกัน

๓๔) จิตของปุถุชน เสขบุคคล อเสขบุคคล เมื่อถึงสังขารุเปกขาญาณแล้ว มีสภาวะต่างกัน คือ สังขารุเปกขาของปุถุชนกับเสขบุคคล เป็นกุศล ส่วนสังขารุเปกขาของพระอเสขบุคคล เป็นอัปปยากฤต

๓๕) สังขารุเปกขาญาณของบุคคล มีความต่างกัน คือ ^{๐๐}
ตาราง แสดงถึงความต่างกันของสังขารุเปกขาญาณบุคคล

ปุถุชน	เสขบุคคล	อเสขบุคคล
๑) ปรากฏชัดดี แต่รู้ได้ดีเฉพาะในเวลาเจริญวิปัสสนา	๑) ปรากฏชัดดี คือรู้ได้ดีแม้ไม่ได้เจริญวิปัสสนา	๑) ปรากฏชัดดี คือรู้ได้ดีตลอดไป เพราะท่านละความยินดียินร้ายได้หมดแล้ว
๒) เจริญวิปัสสนาต่อไปเพราะยังไม่ถึงที่สุด	๒) เจริญวิปัสสนาต่อไปเพราะยังไม่ถึงที่สุด	๒) ทำวิปัสสนาสำเร็จแล้ว ละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว จบพรหมจรรย์แล้ว
๓) พิจารณาเพื่อละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส เพื่อให้ได้โสดาปัตติมรรค	๓) พิจารณาเพื่อให้ได้มรรคผล เบื้องสูงขึ้นไป จนถึง อรหัตตมรรค อรหัตตผล	๓) พิจารณาเพื่ออยู่เป็นสุขในภพปัจจุบัน เพราะท่าน ละกิเลสได้หมดทุกอย่างแล้ว

๓๖) สังขารุเปกขาญาณที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนา ดังนี้^{๐๕}

ตารางแสดงถึงสังขารุเปกขาญาณที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนา

^{๐๐} พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี.

^{๐๐} พระอรหันต์.

^{๐๐} คู่มือละเอียดใน ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๖/๙๐-๑.

^{๐๕} คู่มือละเอียดใน ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๖/๙๑-๓.

สังขารูปเภทาณญาณที่เกิดด้วยอำนาจสมณะมี ๘	สังขารูปเภทาณญาณที่เกิดจากวิปัสสนา ๑๐
๑) ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยนิรโรค ๕ เพื่อให้ได้ปฐมฌาน	๑) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ โสดาปัตติมรรค แล้ววางเฉย
๒) ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉย วิตก วิจาร เพื่อให้เกิดทุติยฌาน	๒) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ โสดาปัตติผลสมาบัติ แล้ววางเฉย
๓) ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยปิติ เพื่อให้ได้ตติยฌาน	๓) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ สกทาคามีมรรคแล้ววางเฉย
๔) ปัญญาพิจารณาหาทางแล้ววางเฉยสุข เพื่อให้ได้จตุตถฌาน	๔) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ สกทาคามีผลสมาบัติ แล้ววางเฉย
๕) ปัญญาพิจารณาหาทางแล้ววางเฉยรูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา เพื่อให้ได้ อากาสานัญจายตนฌาน	๕) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ อนาคามีมรรค แล้ววางเฉย
๖) ปัญญาพิจารณาหาทางแล้ววางเฉย อากาสานัญจายตนสัญญา เพื่อให้ได้ วิญญูณัญจายตนฌาน	๖) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ อนาคามีผลสมาบัติ แล้ววางเฉย
๗) ปัญญาพิจารณาหาทางแล้ววางเฉย วิญญูณัญจายตนสัญญา เพื่อให้ได้ อากิญจัญญายตนฌาน	๗) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ อรหัตตมรรคแล้ววางเฉย
๘) ปัญญาพิจารณาหาทางแล้ววางเฉย อากิญจัญญายตนสัญญา เพื่อให้ได้ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน	๘) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูปนามจนถึงอุปายาสะ เพื่อให้ได้ อรหัตตผลสมาบัติ แล้ววางเฉย
	๙) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ รูป นาม เพื่อให้ได้สุญญตวิหารสมาบัติ แล้ววางเฉย
	๑๐) ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นของ

	รูปนาม เพื่อให้ได้อนิมิตตวิหารสมบัติ แล้ววางเฉย
--	--

๓) ผลของสังขารเปกขาญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ก็จะปรากฏผล ดังนี้^{๐๐}

- ๑) ละความกลัว ละความยินดี วางเฉยในรูปนาม
- ๒) ไม่ยึดเอาถือเอาว่า รูปนามเป็นเรา ของเรา ตัวตน
- ๓) ไม่หวนไปยินดีในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ อีก

ต่อไป

- ๔) เมื่อมีสติที่มีกำลังแก่กล้า ก็เลศครอบงำไม่ได้
- ๕) วางเฉยในรูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น
- ๖) ไม่ใส่ใจอารมณ์บัญญัติ
- ๗) ไม่สังสมทุกข์ พยายามตัดรากถอนโคนทุกข์อย่างเต็มที่
- ๘) สภาวะของสังขารเปกขาญาณยิ่งนานก็ยิ่งละเอียด ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป และ

น้อมไปอยู่ด้วยอนุปัสสนา ๓ จนกว่าจะเข้าถึงวิโมกขมุข ๓^{๐๑}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า สังขารเปกขาญาณนี้ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ววางเฉยอยู่ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ไม่ดีใจไม่เสียใจ มีสติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้าดี เป็นญาณที่สำคัญมาก เพราะผู้ปฏิบัติจะต้องเพิ่มพูนอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาได้ส่วนสมดุลกัน จึงจะสามารถก้าวล่วงไปสู่อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ ถึงขั้น บรรลุมรรค ผล นิพพานได้ มิฉะนั้นแล้วญาณก็จะตกหรือขึ้น ๆ ลง ๆ กลับไปกลับมาอยู่อย่างนั้น หรืออาจจะต้องค้างคาอยู่อย่างนั้นข้ามภพข้ามชาติไปจนนับภพนับชาติไม่ถ้วนก็เป็นได้

^{๐๐} ดูรายละเอียดใน ฝ่ายวิชาการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, **วิปัสสนากรรมฐานทางไปรษณีย์ ชุดที่ ๑๐**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘- ๖๙.

^{๐๑} ความหลุดพ้นจากกิเลส มี ๓ ประเภทคือ ๑. สุตตวิโมกข์ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตาแล้วถอนความยึดมั่นได้มองเห็นความว่าง ๒. อนิมิตตวิโมกข์ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจัง แล้วถอนนิมิตได้ ๓. อัปปณิหิตวิโมกข์ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกข์ แล้วถอนความปรารถนาได้.

๓.๔ ทศนะความจริงเชิงอภิปรายในอุเบกขาแบบธรรมชาติ

อุเบกขาแบบธรรมชาติ คือการที่จิตมองเห็นความจริงตามเหตุปัจจัย แล้ววางใจเป็นกลางได้ธรรมชาติที่เป็นกลาง ๆ ไม่มีจิตใจ ไม่มีความคิดร้าย หรือคิดดี ความเป็นไปของธรรมชาติ นั้น บางคราวก็อ่อนโยนละมุนละไมอำนวยความสะดวกทำให้มนุษย์พอใจและมีความสุข บางคราวก็ร้ายรุนแรงเป็นโทษก่อความทุกข์แก่มนุษย์ แต่จะเป็นไปทางใดก็ตาม ธรรมชาติก็ไม่มีเจตนา ธรรมชาติไม่ได้คิดกลั่นแกล้งมนุษย์ แต่ธรรมชาติเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน และถึงอย่างไร ธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่พึ่งพาอาศัยของมนุษย์ เราจึงควรรักธรรมชาติและปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความรู้ ความเข้าใจตามเหตุตามปัจจัย

ท่ามกลางธรรมชาติที่เกื้อกูลบ้าง ไม่เกื้อกูลบ้างนั้น ชีวิตมนุษย์ไม่มีความมั่นคง มนุษย์ ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด แสวงหาเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต หลีกหนีและกำจัดสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ เมื่อไม่รู้สภาวะที่แท้จริงของธรรมชาติ ก็ยึดมั่นต่อสิ่งที่ตนใฝ่เพื่อสนองความอยาก พุ่มพวงคุณค่า ให้แก่สิ่งเหล่านั้น มองเห็นโลกเป็นแดนที่จะทะยานแสวงหาสิ่งเสพเสวย เป็นที่ให้ความสุขและทุก สิ่งที่ปรารถนา มองเห็นตนในฐานะเป็นผู้ครอบครองเสพเสวยโลก มองเห็นผู้อื่นเป็นตัวขัดขวางหรือผู้ แ่่งชิง ทำให้เกิดความหวงแหน ความชิงชัง ความเกลียดกลัว การเหยียดหยามดูถูก การแข่งขัน แ่่งชิง การเบียดเบียน และการครอบงำกันระหว่างมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นเมื่อการไม่เป็นไปตาม ปรารถนา หรือเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายหลัง ก็เกิดความทุกข์อย่างรุนแรง ครั้นมีกัลยาณมิตร ช่วยชักจูง ฝึกให้เห็นคุณค่าของเมตตาธรรม ท่าทีต่อเพื่อนมนุษย์และต่อธรรมชาติดีขึ้น แต่นั่นก็ยัง เป็นเพียงสัมมาทิฐิระดับโลกีย์ ถ้าจะให้ลึกซึ้งและมั่นคงแน่นแฟ้นแท้จริง ก็ต้องฝึกให้เกิด สัมมาทิฐิแนวโลกุตระด้วย โดยให้เข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกและชีวิตว่าล้วนเป็นไปตาม ธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย โลกธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีแก่นสารที่เป็นของตนเอง และที่จะ ให้ดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง ไม่อาจจะเข้าไปครอบครองเอาไว้ได้จริง และไม่สามารถให้ ความหมายแท้จริงแก่ชีวิต ชีวิตของเราเองก็มีใช้มีตัวตนที่จะเข้าไปครอบครองอะไรเอาไว้ได้จริง จัง ชีวิตเราชีวิตเขาก็เป็นไปตามกฎธรรมดาอย่างเดียวกัน มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ต่างก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน และชีวิตทั้งหลายที่เป็นอยู่ได้ ก็ต้อง สัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกันด้วย ความรู้ความเข้าใจถึงสภาวะเช่นนี้ จะต้องมีเป็นพื้นฐานไว้บ้างแม้แต่ใน เด็ก ๆ เพื่อให้รู้จักวางใจ วางท่าทีต่อโลกต่อชีวิตและต่อเพื่อนมนุษย์ได้ถูกต้อง ทำให้จัดระบบการตี ค่าในทางความคิดใหม่ โดยเปลี่ยนจากใช้ตัวตน หันมาใช้ปัญญาเป็นเครื่องวัดค่า รู้ว่าอะไรเป็น คุณค่าแท้จริงสำหรับชีวิตที่ควรแก่ฉันท์ะ รู้จักทำจิตใจให้เป็นอิสระเบิกบาน ผ่อนคลายหายทุกข์ได้

แบบคายขึ้น และเป็นวิธีบรรเทาความโลภ โกรธ หลง ลดการแย่งชิงเบียดเบียนและลดปัญหาทางศีลธรรม ชนิดที่มีฐานมั่นคงอยู่ภายใน

ในปฏิฐานปกรณ อภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงสภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขา โดยอนันตรปัจจัยไว้ว่า

สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขา เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขา โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย

สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา มโนธาตุที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งไม่สหระตด้วยอุเบกขา ภวังคจิตที่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภวังคจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา กุศลและอกุศลที่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา กิริยาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะ ผลเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะแนวสัณฐานาสนัญญาตนะของท่านผู้ออกจากนิโรธ เป็นปัจจัยแก่ผลสมบัติที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย

สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขาและไม่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขา และอุเบกขาที่เกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย^{๐๐}

สภาวะธรรมที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ อุเบกขาที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อุเบกขาที่เกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภู ฯลฯ อนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมบัติโดยอนันตรปัจจัย (พึงเพิ่มบทที่เป็นมูล) อุเบกขาที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่สหระตด้วยอุเบกขา ภวังคจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา

^{๐๐} อภ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๘๗/๕๒๙-๑๓๐.

เป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิตกายวิญญานธาตุเป็นปัจจัยแก่มนธาตุที่เป็นวิบาก มโนวิญญานธาตุที่เป็นวิบากซึ่งไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่มนธาตุที่เป็นกิริยา ภาวจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภาวจิตที่สหระตด้วยอุเบกขา กุศลและอกุศลที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะที่สหระตด้วยอุเบกขา กิริยาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะ ผลเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะโดยอนันตรปัจจัย

สภาวะธรรมที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขา และไม่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ อุเบกขาที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธที่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย^{อน}

สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขาและไม่สหระตด้วยอุเบกขา เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธสหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธที่สหระตด้วยอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย (พึงเพิมบทที่เป็นมูล) ขันธที่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อุเบกขาที่เกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย จิตจิตที่สหระตด้วยอุเบกขา และอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาอาวัชชนจิตและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ขันธที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา มโนธาตุที่เป็นวิบากและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่มนธาตุที่เป็นวิบากซึ่งไม่สหระตด้วยอุเบกขาภาวจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภาวจิตที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา กุศลและอกุศลที่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขา กิริยาและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะ ผลและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ภูฐานะ เนวสัญญานาสัญญายตนะของท่านผู้ออกจากนิโรธและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่สหระตด้วยอุเบกขาโดยอนันตรปัจจัย (พึงเพิมบทที่เป็นมูล) ขันธที่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธที่สหระตด้วยอุเบกขาและอุเบกขาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย^{อน}

อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า ความเป็นผู้เข้าไปเพ่งในสุขและทุกข์ว่าสัตว์ทั้งหลายจักปรากฏด้วยกรรมของตน^{อน} โดยที่จิตใจปราศจากอาการทั้ง ๓ คือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดี หรือในการที่จะบำบัดทุกข์ หรือในการชื่นชมยินดีในความสุขของสัตว์

^{อน} อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๘๘/๕๓๐.

^{อน} อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๘๘/๕๓๐-๕๓๑.

^{อน} พ.จุ.อ. (บาลี) ๑๕๙/๑๔๖.

ในพรหมวิหารนี้ หมายถึง เจยโดยธรรม คือทรงความยุติธรรมไม่ลำเอียงต่อผู้ใดผู้หนึ่ง ที่จะต้องได้รับความทุกข์หรือรับความสุข พร้อมกัน ก็มีอารมณ์ประกอบด้วยความเมตตาปราณี พร้อมที่จะสงเคราะห์ในเมื่อมีโอกาส มัชฌัตตบุคคล ที่เป็นอารมณ์ของอุเบกขาพรหมวิหาร มี ๒ พวก คือ

๑) มัชฌัตตบุคคลธรรมดา ได้แก่ บุคคลที่ไม่รัก ไม่ชัง รู้สึกเฉยๆ อันเป็นธรรมดาของจิตใจคนทั่วไป

๒) มัชฌัตตบุคคลด้วยอำนาจภาวนาสมาธิ ได้แก่ ปิยบุคคล เวิฐบุคคล ที่มีความสุขหรือความทุกข์ อยู่ก็ตาม ถูกเฟ่งให้เป็นมัชฌัตตบุคคล ด้วยอำนาจภาวนาสมาธิ ทำให้จิตใจวางเฉยต่อบุคคลเหล่านั้นได้

การวางเฉย มีอยู่ด้วยกัน ๒ อย่าง คือ

๑) ชนิดที่เป็นไปด้วยอำนาจ ตัตตรมัชฌัตตาเจตสิกนั้น ไม่มีการผูกพันกับเมตตากุรุธา และมุทิตา ดังกล่าวแล้ว จึงนับว่า เป็นอุเบกขาแท้

๒) การวางเฉย ที่เป็นไปด้วยอำนาจโมหเจตสิกนั้น เมื่อประสบกับสิ่งที่น่ารัก น่าเลื่อมใส ก็ไม่รู้จักขวนขวายอยากได้ ไม่รู้จักทำความเคารพสักการะต่อสิ่งที่น่าเลื่อมใส และเมื่อประสบกับสิ่งที่น่าเกลียด น่ากลัว ก็ไม่รู้จักโทษภัย ไม่คิดที่จะหลีกเลี่ยงให้ไกลในสิ่งนั้น หรือควรแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น ที่นิ่งเฉยเสีย เพราะไม่รู้ด้วยอำนาจของโมหะ นี่เป็นอุเบกขาเทียม เรียกว่า อัญญาอุเบกขา

ลักษณะที่ติดุกระของอุเบกขาอัปมัญญา

สตเตสุ มชฺฌตฺตการปฺปตฺตติลกฺขณา	มีอาการเป็นไปอย่างกลางๆ ในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ
สตเตสุ สมภาวทสฺสนรสา	มีการมองดูสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอกัน เป็นกิจ
ปฏิกฺขานุนยฺวปสมปจฺจุปฏฺฐานา	มีความสงบจากความเกลียด และไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาอุเบกขา
กมฺมสฺสกา สตฺตา เต กมฺมสฺส รุจฺยา สุขิตา วา ภิวสฺสนฺติ ทุกฺขโต วา มุจฺจุสฺสนฺติ ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น ปริหาณิสฺสนฺตฺติ เอวํปวตฺตกมฺมสฺสกาตาทสฺสนปฏฺฐานา	ปัญญาที่พิจารณา เห็นการกระทำของตนเป็นของ ตนเองเป็นไปอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีการกระทำของตนเป็นของตนเอง สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จะมีความสุขหรือพ้นจากความทุกข์ หรือจัก

	ไม่เสื่อมจาก โภคสมบัติของตนที่มีอยู่ เหล่านี้ ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้ หนึ่งนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้เลย ” เป็น เหตุไฉไล
ปัญหานุนยวุปสโม สมุปตติ	การสงบจากความเกลียดและไม่มีความ รัก เป็นความสมบูรณ์ของอุเบกขา
เคหสิตาย อญญาณูปะกุขาย สมุภาโว วิปตติ	การเกิดขึ้นแห่งอัญญาณูปะกุขา โดย อาศัยคามคุณอารมณ์ เป็นความเสื่อม เสียแก่อุเบกขา
อญญาณูปะกุขา อาสนนุ ปัจจตติกา	การวางเฉยด้วยอำนาจแห่งโมหะ เป็น ศัตรูไฉไล
ราคะปฐิมา พุระปัจจตติกา	ราคะ และโทสะ เป็นศัตรูไฉไล ^{๐๐}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า “อุเบกขา” เปรียบเหมือนมารดาบิดา ผู้มองดูบุตรน้อย
คนเดียวของตน ทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตนเกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ
และคอยดูบุตรเหล่านั้นอยู่ฉันใด โยคีคอยดูสรรพสัตว์โดยอุเบกขาก็ฉันนั้น ความสงบนิ่งในอุเบกขา
นี้ เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นลักษณะ ความเป็นกลางเป็นรส การกำจัดความ
ไม่ชอบและความชอบเป็นปทัฏฐานของอุเบกขา^{๐๐}

ในมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ได้กล่าวถึงอุเบกขาไว้ว่า “อุเบกขามีฆัณณัตตัสตวบัญญัติ
เป็นอารมณ์”อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติพึงเจริญเมตตา กรุณาและมุทิตา จนชำนาญแล้ว ต่อมาบรรลุถึง
สภาวะที่พิจารณาเห็นว่า พรหมวิหาร ๓ ข้อ ข้างต้นนั้นหยาบ เพราะยังเกี่ยวข้องกับความสุขและ
ความทุกข์ ความยินดีและความโสมนัสของสรรพสัตว์ ดังนั้นจึงต้องการที่จะพ้นไปจากสภาวะที่ยัง
หยาบ ที่ยังมีความห่วงใยแห่งจิตใจ พยายามทำจิตใจให้สงบนิ่งเฉย บริสุทธิ์ผ่องใส มีอารมณ์
เดียวอยู่ (อุเบกขา + เอกัคคตา) โดยมีลักษณะปล่อยวาง วางเฉยต่อสรรพสัตว์ด้วยการกระทำไว้ใน

^{๐๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์
ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๒.

^{๐๐} พระอุปัชฌาย์เถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ,
(กรุงเทพมหานคร : สยามเคสส์ไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๒.

ใจอันแยบคาย ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตน เขาทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่วนี้เป็นต้น หากไม่ปรารถนาถึงพรหมวิหาร ๓ ข้างต้น ซึ่งมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้นผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นต้องบำเพ็ญไปตามลำดับให้เหมาะสมไปตามสถานการณ์นั้นๆ^{๐๐}

จากข้อความที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า อุเบกขา คือ “ความวางเฉย ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย” และ“เป็นภาวะกลางๆ ต่ออารมณ์ที่ดีและไม่ดี”^{๐๙} เป็นความวางเฉย โดยการกระทำไว้ในใจว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน เขาทำดีก็ย่อมได้ดี ทำชั่วก็ย่อมได้ชั่ว ไม่มีความยินดี ไม่มีความยินร้าย ไม่ว่าบุคคลผู้นั้นจะเป็นคนที่รักหรือเป็นคนที่เกลียดกันก็ตาม สามารถจะรักษาสภาพจิตที่เป็นมหากุศลอันประกอบด้วยอุเบกขาไว้ได้ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้มากและให้ถูกต้องด้วย โยนิโสมนสิการ คุณธรรมข้อนี้เป็นนามธรรม ไม่มีการแสดงออกทางกายหรือทางวาจา มีแต่ภาวะสงบนิ่ง โดยมีเพียงการกระทำไว้ในใจอันแยบคาย ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การเจริญอัปปมัญญา ๓ หรือพรหมวิหาร ๓ ข้างต้นคือ เมตตา กรุณา และมุทิตา จนถึงอัปปนาณานั้นไม่จำกัดบุคคลและกรรมฐาน แต่การเจริญอุเบกขานี้ผู้เจริญต้องเป็นจิตตถตามบุคคล จิตตถตามที่ได้ตนได้นั้น ก็ต้องเนื่องมาจากการเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่ง หาใช่สำเร็จจากกรรมฐานอื่น และต้องทำการแผ่อุเบกขาเข้าไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นมัชฌัตตบุคคลเท่านั้น ฉะนั้น จึงกล่าวว่าจำกัดบุคคลและจำกัดกรรมฐาน เหตุที่ต้องจำกัดบุคคล และกรรมฐานนั้นเพราะการเจริญอุเบกขาภาวนานี้ให้สำเร็จเพียงรูปาวจรปัญญาสมาทานอย่างเดียวนั้นผู้ที่จะเจริญอุเบกขาให้สำเร็จจนถึงฌานได้จึงมีการจำกัดบุคคล

กรรมฐานที่มีการจำกัดเนื่องจากจิตตถตามที่เกิดจากการเพ่งกลืน การเจริญอานาปานสติมีอาจช่วยอุดหนุนให้การเจริญอุเบกขาภาวนาสำเร็จถึงฌาน^{๐๑}นี้เพราะกลืนบัญญัติหรืออานาปานบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของจิตตถตามที่ได้มากับมัชฌัตตสัตว์บัญญัติ ที่เป็นอารมณ์ของรูปาวจรฌานที่เกิดขึ้นมีสภาพที่ขัดกัน ส่วนจิตตถตามที่เกิดจากการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นสามารถช่วยอุดหนุนในการเจริญอุเบกขาให้สำเร็จถึงฌานได้ ทั้งนี้เพราะว่า ปิยม

^{๐๐} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถสัทธัมมสังคณี** ปริญญา ๙

เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมาภิกขมิกโทพิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๙.

^{๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๐.

นาปัสตวบัญญัติ ทุกจิตสัสตวบัญญัติ สุจิตสัสตวบัญญัติ ที่เป็นอารมณ์ของจิตตณานที่ตนได้มากับ
มัทธตตสัสตวบัญญัติที่เป็นอารมณ์ของรูปาวจรปัญญาจณานมีสภาพที่เนื่องกัน^{๐๐}

๓.๕ บทสรุป

อภิปรัชญาเป็นปรัชญาบริสุทธิ์สาขาแรกที่เกิดขึ้นมาในโลกเกิดจากความประหลาดใจ
และความสงสัยของมนุษย์สมัยโบราณ ที่มีต่อ ปรัชญาการณธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจาก
ความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์นี้เองทำให้มนุษย์ต้องสืบหาสาเหตุของความเป็นจริงเหล่านั้นซึ่ง
คำตอบที่ได้อาจถูกบ้างผิดบ้างจนในที่สุดก็ได้คำตอบที่ถูกต้อง จากคำตอบที่ถูกต้องนี้แหละคือ
ความรู้ทางอภิปรัชญา

อภิปรัชญามีหน้าที่พยายามตอบปัญหาเกี่ยวกับแก่นแท้ หรือความเป็นจริงของสรรพ
สิ่ง รวมทั้งกระบวนการความเป็นไปของมันซึ่งได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับโลกมนุษย์ พระเจ้า ชีวิต
สสาร จิต ธรรมชาติ และเอกภพ เมื่ออภิปรัชญามีหน้าที่ในการที่จะพยายามตอบปัญหาดังกล่าว
อภิปรัชญาจึงเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริง สาเหตุ ต้นกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ เป็น
การศึกษาถึงเรื่องที่เป็นนิรันดร์ ซึ่งอยู่ในปรากฏการณ์ที่มนุษย์จะสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ จึงแบ่ง
ขอบข่ายของอภิปรัชญาออกเป็น ๓ สาขาใหญ่คือ

๑) ทฤษฎีสสารนิยม (Materialism) สสารนิยมนี้ มีทัศนะว่า สสารหรือพลังงาน
เป็นเครื่องกำหนดลักษณะพื้นฐานของสิ่ง และเหตุการณ์ทั้งหลาย สสารเท่านั้นเป็นภาวะที่มีอยู่
จริง นอกนั้นเป็นภาวะแห่งผลผลิตของสสาร

๒) ทฤษฎีจิตนิยม (Idealism) จิตนิยมเชื่อว่า มนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต จิต
เป็นอสสาร ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่าง รับรู้ได้ จิตเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด
เข้าใจอะไรๆ ได้ และบงการให้กายทำอย่างไรก็ได้ตามเจตจำนงของจิต จิตมีสภาพที่เป็นจริง และ
เป็นอิสระจากกาย จิตจึงมีความสำคัญกว่าวัตถุ จิตเป็นน่ายกเป็นบ่าว ความรู้สึกเป็นสิ่งที่แยก
ต่างหากจากวัตถุ

๓) ทฤษฎีธรรมชาตินิยม (Naturalism) ปรัชญาธรรมชาตินิยม อธิบายพัฒนาการ
และปรากฏการณ์ในสังคม โดยอาศัยกฎธรรมชาติ (Law of nature) เช่น ภาวะดินฟ้าอากาศ
สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ความแตกต่างทางชีววิทยา และเชื้อชาติ ถือว่าธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง

^{๐๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๔๘.

ของสิ่งทั้งหลาย โลกและชีวิตเกิดจากการรวมตัวของปรมาณูและจัดระเบียบโดยธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอุเบกขาในเชิงอภิปรัชญา ทำให้พบว่า อุเบกขาในทางพุทธปรัชญา มีทัศนะเน้นไปในด้านนามธรรม ซึ่งสามารถที่จะจัดเข้ากับหลักอภิปรัชญาได้ ๒ แบบ คือ อุเบกขาแบบจิตนิยม และอุเบกขาแบบธรรมชาตินิยม

อุเบกขาแบบจิตนิยม เป็นการมองโลกด้วยภาวะความเป็นจริงทางด้านจิตใจ ไม่ความยึดมั่นถือมั่นในวัตถุสิ่งของ ลักษณะแนวคิดเรื่องเป็นจริงของโลกและสรรพสิ่งแบบจิตนิยมทำให้มองเห็นว่า นอกจากสภาวะอันเป็นจริงที่มนุษย์รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสแล้วยังมีความเป็นจริงอีกในสภาวะหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังสภาพที่ปรากฏของสิ่งนั้น โลกแห่งความเป็นจริงของสรรพสิ่งในทัศนะของจิตนิยมจึงหมายถึงแนวคิดที่อยู่นอกประสบการณ์

อุเบกขาแบบธรรมชาติ นิยม คือการที่จิตมองเห็นความจริงตามเหตุปัจจัย แล้ววางใจเป็นกลางได้ธรรมชาติที่เป็นกลาง ๆ ไม่มีจิตใจ ไม่มีความคิดร้าย หรือคิดดี ความเป็นไปของธรรมชาตินั้น บางคราวก็อ่อนโยนละมุนละไมอำนวยความสะดวกทำให้มนุษย์พอใจและมีความสุข บางคราวก็ร้ายรุนแรงเป็นโทษก่อความทุกข์แก่มนุษย์ แต่จะเป็นไปทางใดก็ตาม ธรรมชาติก็ไม่มีเจตนา ธรรมชาติไม่ได้คิดกลั่นแกล้งมนุษย์ แต่ธรรมชาติเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน และถึงอย่างไรธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่พึ่งพาอาศัยของมนุษย์ เราจึงควรรักธรรมชาติและปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความรู้ความเข้าใจตามเหตุตามปัจจัย